

НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ОНОВЛЕННЯ ВТОРИННОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті досліджується неоіндустріалізація як економічне явище та процес. Виявлені особливості індустріалізації в економіці України, а також процеси деіндустріалізації, викликані не цивілізаційним рухом до постіндустріального суспільства, а внаслідок дезінтеграційних процесів. Обґрунтована необхідність процесу неоіндустріалізації з метою оновлення вторинного сектору економіки в період економічної нестабільності.

Ключові слова: індустріалізація, деіндустріалізація, неоіндустріалізація, постіндустріальне суспільство, секторальна структура, високотехнологічні галузі.

Глобальна економічна криза, яка сколихнула увесь світ, не оминула і економіку України. Навіть більше того, змусила замислитись вчених, політиків над концепцією економічного розвитку національної економіки. На початку XXI століття, зокрема 2003-2004 рр., в Україні спостерігалися значні темпи зростання промислового виробництва – 12,5 % та 15,8 % відповідно. Але в 2008 р. спад промисловості сягнув 3,1 %, а в 2009 р. – 21,9 % – найнижча точка спаду. В Україні спад промислового виробництва в січні 2013 року порівняно з січнем 2012 року становив 3,2 % [1].

Експортосировинний тип розвитку, який спостерігався в Україні протягом десятиліття, вичерпав себе через падіння зовнішнього попиту на металургійну продукцію. Інвестиційно-інноваційний тип розвитку національної економіки потребує формування диверсифікованої структури, в основі якої будуть високотехнологічні галузі. В середньостроковій і довгостроковій перспективі розвиток цих галузей дозволить знизити залежність національної економіки від сировинної спрямованості експорту та забезпечить технологічний прорив у структурі промислового виробництва. Глибокі структурні зрушення на користь наукомістких галузей промисловості можливі шляхом нової індустріалізації країни.

Проблеми реіндустріалізації, нової промислової революції, неоіндустріалізації широко обговорюються як в країнах з розвинутою ринковою економікою (США, ЄС, Японія), так і в країнах, які розвиваються, та в країнах пострадянського простору (Росія, Україна, Казахстан).

У 2012 р. опублікована робота американського вченого П. Марша "Нова промислова революція: споживачі, глобалізація, кінець масового виробництва". Це дослідження викликало резонанс у науковому та політичному світі. Вчений висловлює точку зору, що економічна модель, в якій американці та європейці купують китайські товари на гроші, позичені у всього світу, догорає на очах всієї планети. На порядку денному нова модель, яка передбачає блискуче економічне майбутнє розвиненим країнам [2].

Російські вчені також обговорюють проблеми, пов'язані із перспективами нової індустріалізації країни: С. Глаз'єв, С. Губанов, В. Цветков, Ю. Яковець. Була прийнята "Стратегія економічного розвитку до 2020 р.", де підкреслюється необхідність нового індустріального розвитку Росії.

В українській науковій думці про необхідність розвитку промисловості на новій технологічній основі заявляють такі вчені, як Ю. Бажал, О. Білорус, В. Геєць, А. Задоя, В. Ляшенко, Д. Турко, Л. Федулова, А. Чухно [3-6].

Метою статті є дослідження неоіндустріалізації як економічного процесу, який є необхідною умовою розвитку вторинного сектору економіки за допомогою принципів гегелівської філософії.

Цивілізаційний рух суспільства передбачає процеси деіндустріалізації, тобто зменшення питомої ваги вторинного сектору і домінування третинного сектору

Як зазначає український вчений А. Чухно, рух до постіндустріального суспільства відбувається "...не через вигадану деіндустріалізацію, а завдяки науково-технологічному прогресу, структурній перебудові матеріального виробництва, зростанню продуктивності праці, скороченню зайнятості з одночасним переміщенням робочої сили у сферу послуг, швидкому зростанню та удосконаленню цієї сфери" [6, с. 47]. Тобто процеси деіндустріалізації передбачали формування постіндустріального суспільства на основі високотехнологічних галузей. В розвинених країнах цей процес до 90-х рр. ХХ століття відбувався таким шляхом. На основі цього підходу формувалася "економіка знань", тобто розвиток четвертинного і п'ятиринного секторів. Але процеси глобалізації внесли зміни. Зокрема, основне промислове виробництво було перенесено в треті країни.

Для України постіндустріальне суспільство – це суспільство, яке потрібно вибудувати на основі високих технологій, тому на початкових етапах його формування необхідним є процес неоіндустріалізації. Це не повернення до нижчого цивілізаційного руху, а за принципами гегелівської філософії "крок назад для руху вперед". Використовуючи принципи його філософії "теза – антитеза – синтез" до розуміння явищ, можна пояснити "неоіндустріалізацію" таким чином, "індустріалізація – деіндустріалізація – неоіндустріалізація" (рис. 1).

З економічної точки зору "неоіндустріалізація" – це явище, що сприяє новому розвитку продуктивних сил на основі високотехнологічних та наукомістких процесів виробництва, підґрунтям якого є інституціональне середовище. Неоіндустріалізацію можна розглядати не тільки як явище, а і як процес, який має певну мету, методи, темпи, джерела та соціально-економічні наслідки, які потребують подальшого ґрунтового дослідження.

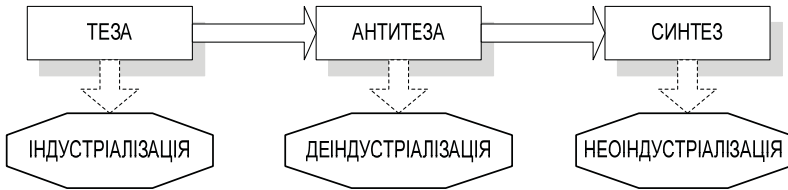

Рис. 1. Поняття "неоіндустріалізації" на основі принципу: "теза – антитеза – синтез"

Для розуміння неоіндустріалізації виникає необхідність її аналізу через процеси індустріалізації. З історії економічної думки відомо, що основним змістом індустріалізації є структурні зрушення в національних господарствах окремих країн, внаслідок яких з'являються нові та модернізуються старі галузі виробництва, змінюється їх роль в економіці та частка у ВВП. Завершальним етапом індустріалізації вважалось домінування промисловості над сільським господарством, важкої індустрії над легкою, а використання машинного виробництва було основою всіх галузей національного господарства. Слід відмітити, що темпи та терміни індустріалізації залежали від конкретних історичних умов кожної країни та загальносвітового економічного розвитку.

Процеси промислового розвитку в Україні під кінець XIX століття набирали швидких обертів не тільки в галузі харчової та легкої промисловості, а і в машинобудуванні. Зокрема, в 90-х рр. XIX століття в Україні налічувалося понад 100 машинобудівних підприємств, переважна більшість із яких було виробництво сільськогосподарських машин. В цей період Україна виробляла понад 50-70% загального обсягу вугілля, залізної руди, чавуну, заліза, сталі і прокату у структурі економіки Російської імперії [7, с. 168-169]. Але слабким місцем промисловості України була сировинна спеціалізація, лише 15 % промислових підприємств випускали продукцію для кінцевого споживання, інша частина виробляла сировину та напівфабрикати, які відправлялися в інші регіони Російської імперії, а також за кордон. Як стверджує экс-президент України Л. Кучма "саме тоді сформувалася експортно-сировинна залежність української промисловості від російського та інших зовнішніх ринків" [8, с. 122].

Стрімкі процеси індустріалізації в Україні почалися після входження до складу Радянського Союзу. В результаті "сталінського стрибка" індустріалізації в Україні, як і взагалі в СРСР поглибилися диспропорції в розвитку господарства. Зокрема, відбулося зростання дефіциту товарів широкого вжитку, посилилась інфляція, загострили продовольчу проблему неврожаї [9, с. 407-408]

Важливою рисою процесів індустріалізації є не тільки домінування промисловості в секторальній структурі економіки, а й зайнятості в цьому секторі. Цивілізаційний рух в розвинених країнах свідчить про переміщення робочої сили із первинного сектору у вторинний за рахунок зростання продуктивності праці в первинному. В Україні, як і в колишніх країнах Радянського Союзу, індустріалізація відбувалася швидше шляхом примусу, а не економічного чинника зростання продуктивності праці в первинному секторі, як це було в розвинених країнах. Прискоренні темпи індустріальної модернізації були викликані ідеологічним лозунгом, а не реальними економічними процесами. В

промисловості широко використовувалася праця репресованих громадян та селян, які були змушені покинути села із-за штучно створеного голоду. Тобто перелив із первинного сектору у вторинний відбувся під впливом дестимулюючих факторів неекономічного характеру. В 50-х рр. ХХ століття міське населення перевищило сільське, тобто індустріалізація досягла свого піку. Але, на наш погляд, всі ці процеси, які мали неекономічний характер, вони відобразилися на нашій сучасності, як у сфері виробництва, так і в сфері зайнятості. Зокрема, побудовані гігантські підприємства, які мають велику матеріало- та енергомісткість, і сьогодні існує низка перешкод на шляху їх модернізації, оскільки ринкові умови господарювання вимагають зовсім інших підходів. Ретроспективний аналіз зайнятості свідчить про високу залежність національної економіки від попереднього розвитку. Проявом цього є низька мобільність робочої сили, низький рівень трудової етики, відсутність мотивації до підвищення кваліфікації, переважання матеріальних стимулів до трудової діяльності над нематеріальними, недостатність ініціативи та креативності мислення. Перелічені чинники сьогодні є стримуючими елементами до переміщення робочої сили із вторинного до третинного сектору.

Процеси індустріалізації завершилися в середині ХХ століття. Але чіткі часові межі відсутні. Загальноприйнято вважати їх завершення тоді, коли міське населення домінує над сільським. Наступним цивілізаційним етапом є формування постіндустріального суспільства, яке характеризується переважанням зайнятості в третинному секторі. В Україні цей процес почався ще за часів адміністративно-командної економіки. Але суттєві зрушення ми спостерігаємо уже в період формування ринкової економіки. Тобто зайнятість починає збільшуватися у третинному секторі, змінюючи загальну структуру.

Поділяємо точку зору вчених, які вважають, що одним із факторів збільшення частки третинного сектору в загальній структурі національної економіки в трансформаційний період є процеси деіндустріалізації.

Деіндустріалізація – це об'єктивний процес, який відбувається внаслідок зменшення частки вторинного сектору у загальній структурі. В постіндустріальних країнах процеси деіндустріалізації відбувалися шляхом формування високотехнологічних галузей вторинного та третинного сектору й відповідно збільшення зайнятості у третинному секторі, а також шляхом "випуску" промислового сектору в нові індустріальні країни, яке здетонувало структурні диспропорції в національних економіках. Глобальна криза поглибила ці процеси і змусила по-новому подивитись на роль промисловості в національній економіці.

В українській економіці процеси деіндустріалізації виникли внаслідок дезінтеграційних процесів між країнами колишнього Радянського Союзу, а також нових інтеграційних процесів, та під впливом ринкових важелів. Сформувався залежність економіки України від кон'юнктури світових ринків, яка проявляється в експорті сировинних продуктів (металів, хімічної продукції, зерна, насіння соняшника) із невисокою доданою вартістю, з одного боку, та імпорту високотехнологічної й інноваційної продукції, з іншого.

Сировинна спрямованість української економіки та диспропорційність секторальної структури в докризовий і посткризовий період свідчать про необхідність

процесів диверсифікації. З огляду на цивілізаційний розвиток, всі розвинені країни пройшли природний шлях галузевої диверсифікації від аграрного господарства й індустріалізації до індустріального суспільства, згодом – із поступовим насиченням ринків матеріальною продукцією і зростанням доходу на душу населення до бурхливого розвитку сфери послуг, та до постіндустріального суспільства. Всі ці стадії із специфічними характеристиками та новими сучасними рисами функціонування існують і сьогодні в реальній економіці, а їх взаємодія характеризується взаємопереплетінням та синтезом в єдину економічну систему розвинених країн. Сьогодні, як і в минулому, в кожній країні існує сільське господарство, індустріальне виробництво, але на новій технологічній основі. За даними Світового банку у 2010 р. структура ВВП розвинених країн має наступні пропорції: сільське господарство – 2-4%, промисловість – 30-33%, сфера послуг – 64-67% .

Курс на модернізацію української економіки у 2010-2015 рр. передбачає: диверсифікацію економіки і перехід на інноваційний шлях розвитку. Основне завдання – "мобілізувати структурні, технологічні та соціальні джерела підвищення ефективності, які повинні стати не лише передумовою, а і змістом модернізації, одним з її ключових орієнтирів, сформувати принципово нові інституційні економічні та організаційні форми інтеграції індустріального і постіндустріального укладів, формування національної інноваційної системи та її включення в контури розширеного відтворення" [10, с. 124].

Якщо розглядати секторальну структуру національної економіки, то вона не надто відрізняється за кількісними параметрами щодо розвинених країн. Зокрема, у 2011 р. пропорції за основними секторами економіки були такими: сільське господарство – 7,7 % ; промисловість – 21,8 % ; сфера послуг – 68,5 % [11]. Але технологічне відставання тут не відображається. Його відслідкувати можна через зовнішньоекономічну структуру, тобто через експорт та імпорт українських товарів (табл.1).

Дані таблиці свідчать, що значна частка імпорту товарів припадає на високотехнологічні товари, а щодо експорту – то в основному сировинне спрямування.

Таблиця 1

Показники експорту та імпорту в Україні 2007-2011 рр.

Роки	Показники	2007	2008	2009	2010	2011
	Експорт товарів і послуг, % від ВВП	45	46	47	51	54,4
	Імпорт товарів і послуг, % від ВВП	50	55	48	54	69,5
	Експорт високих технологій, % експорту товарів	4	3	6	4	4
	Експорт сировини, % експорту товарів	25	29	36	33	34

Джерело: www.worldbank.org

Вищенаведені структурні пропорції свідчать про рух України до постіндустріального суспільства, тобто кількісні показники відображають ці тенденції, але якісна характеристика структурних пропорцій через співвідношення експорту та імпорту свідчать про необхідність розвитку високотехнологічних галузей, які забезпечують внутрішній та зовнішній попит.

Базовими галузями неоіндустріальних процесів повинні стати високотехнологічні наукомісткі галузі. Оскільки вони сприяють розширенню існуючих та створенню нових

ринків збуту, більш ефективному використанню ресурсів, які в свою чергу, потребують інтенсивної інноваційної діяльності, а висока частка доданої вартості в наукоміській продукції підвищує рівень зайнятості. Високотехнологічні галузі будуть стимулювати розвиток і в інших суміжних галузях. Як зазначає Д. Турко "...що стосується України, то наукоміські галузі мають у 10-20 разів меншу питому вагу в промисловості в порівнянні із загальноприйнятим світовим рівнем, незважаючи на те, що в Україні є тенденція до збільшення обсягів реалізації високотехнологічної продукції. Найпрогресивніші наукоміські технології, до яких належать нанотехнології, оптоелектроніка, фотоніка, практично відсутні" [5, с. 59]. В 2011 р. експорт товарів високих технологій у загальній структурі експорту товарів в Україні становив 4 % (табл. 1).

На думку українських та зарубіжних експертів найбільш перспективними галузями висотехнологічного сектору є: авіаційна; ракетокосмічна; радіоелектроніка, обчислювальна техніка та засоби зв'язку; фармацевтична. Для використання потенціалу високотехнологічного сектору в Україні існує ціла низка внутрішніх факторів, яка стримує його реалізацію. Зокрема, відсутність чіткої та науково обґрунтованої стратегії економічного та соціального розвитку України на довгострокову перспективу; слабка система венчурного фінансування; нерозвиненість внутрішньої корпоративної бази; відсутність активності вітчизняних підприємств щодо створення на договірній основі високотехнологічних об'єднань для реалізації окремих науково виробничих проєктів з участю українських підприємства та провідних компаній інших країн.

Не слід забувати, що крім розвитку галузей високих технологій, необхідним є розвиток людського потенціалу. Ми можемо повторити шлях високорозвинених країн, в яких домінував технократичний підхід, а не людина та її взаємовідносини з природою та суспільством, тобто гуманістичний підхід. На думку А. Задої, реалізація стратегії неоіндустріалізації потребує тривалого часу та зміни цінностей суспільства, які вкоренилися в українському суспільстві протягом останніх двох десятиліть. Вчений стверджує, що важливим компонентом стратегії держави при здійсненні процесів неоіндустріалізації повинні стати "реабілітація індустріальної ідеології та її компонентів, престижність зайнятості в промисловості, привабливість бізнесу в реальному секторі; диктатура технологічної та виробничої дисципліни" [4, с. 151].

Із вище зазначеного слідує, що неоіндустріалізація є необхідною умовою розвитку вторинного сектору економіки, а її базовими галузями повинні стати високотехнологічні галузі виробництва: авіаційна; ракетокосмічна; радіоелектроніка, обчислювальна техніка та засоби зв'язку; фармацевтична. Ці галузі відкриють нові можливості руху до постіндустріального суспільства, підвищать продуктивність праці (ВВП на одного зайнятого), а також скоротять споживання первинних (природних) ресурсів та покращать екологічні показники навколишнього середовища. Це тривалий процес, який потребує нової ідеології та, безперечно, державного регулювання шляхом державних інвестицій, стимулювання та підтримки вітчизняного бізнесу, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний комітет статистики України [електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

2. Financial Times Levelling out: emerging markets and the New Industrial Revolution Aug 27, 2012 4:15pm by Peter Marsh <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2012/08/27/levelling-out-emerging-markets-and-the-new-industrial-revolution/#axzz24j1FDDdD>.
3. Білорус О.Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неіндустріалізації транзитивних економік // О.Г. Білорус // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 9-10. – С. 3-6.
4. Задова А.А. "Новая индустриализация" в контексте стратегических целей Украины / А.А. Задова // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – Том 1 – С.146-154.
5. Турко Д. О Аналіз зміни переліку високотехнологічних продуктів та визначення особливостей високотехнологічних галузей України / Д.О. Турко, І.В. Дронова –Вартанян, А.В. Артьомова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі : проблеми теорії та практики. – 2010. – №2 (10). – С. 51-63
6. Чухно А. А. Твори : у 3 т. / А. А. Чухно; НАН України ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; наук.-дослід. фін. ін.-т при м-ві фін. України. – К., 2006. – Т. 3 : Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. – 712 с.
7. Ямпольський С.М. Енциклопедія народного господарства Українського РСР.- Київ: Академія наук радянської соціалістичної республіки, 1970 р. – Т2. – 595 с.
8. Кучма Л.Д. Зламане десятиліття / Л. Кучма. – К.: "Інформаційні системи", 2010. – 559 с.
9. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко – К. : Вікар, 2005. – 486 с.
10. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
11. Світовий банк [електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.13

Prushkovskaja E.V., докторант
КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ

НЕОИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ КАК ПРОЦЕСС ОБНОВЛЕНИЯ ВТОРИЧНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ В ПЕРИОД ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

В статье исследуется неоиндустриализация как экономическое явление и процесс. Выявлены особенности индустриализации в экономике Украины, а также процессы деиндустриализации, вызванные не цивилизационным движением к постиндустриальному обществу, а вследствие дезинтеграционных процессов. Обоснована необходимость процесса неоиндустриализации с целью обновления вторичного сектора экономики в период экономической нестабильности.

Ключевые слова: индустриализация, деиндустриализация, неоиндустриализация, постиндустриальное общество, секторальная структура, высокотехнологические отрасли.

Prushkovskaja E.V., postdoctoral student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

NEOINDUSTRIALIZATION AS RENEWAL PROCESS IN SECONDARY SECTOR IN PERIODS OF ECONOMIC UNCERTAINTY

The article investigates the new industrialization as an economic phenomenon and process. The peculiarities of industrialization in the economy of Ukraine, as well as the processes of deindustrialization, caused by not civilization movement towards a post-industrial society, and as a consequence of disintegration processes. There is proved the necessity for the process of the new industrialization with a view to updating the secondary sector of the economy in the period of economic instability.

Keywords: industrialization, de-industrialization, the new industrialization, post-industrial society, sectoral structure, high-tech industries.